

UVOD

Alen DRANDIĆ

Lana KRVOPIĆ

Davor SALIHOVIĆ

Monika ZUPRIĆ

Novija dostignuća historiografije, napose ona od polovice 20. st. naovamo, prekidajući s tradicionalnom historiografijom, a u duhu postmodernističkih ideja u znanosti uopće, podrazumijevaju širenje znanstvenog interesa na šire (ili niže) društvene slojeve.¹ Širenje povjesničarova interesa za povijest »malih, običnih ljudi« te za društvene skupine dotad izvan historiografskog fokusa raste što rezultira i povećanim brojem i vrstama svjedočanstava vremena, mahom arhivskih dokumenata, kojima se služi u svom istraživanju. Svakidašnjica se »običnog čovjeka« iz prošlosti razotkriva pomoću sudskih spisa, privatnih dokumenata, poput oporuka ili ugovora, rijetkih privatnih dnevnika, ali i literarnih i umjetničkih ostvarenja.²

No, otkrivanje društvenih procesa u prošlosti nemoguće je bez upoznavanja šireg konteksta u kojem društvo, koliko god ono bilo teritorijalno, mentalno ili ekonomski ograničeno pa tako i pojedinac, djeluje. Da bismo shvatili određene fenomene povijesne evolucije, povjesničar mora »shvatiti« i društvo, a u tome mu svakako pomaže i još jedna vrsta izvora, a to su crkvene ili civilne matične knjige krštenih (rođenih), vjenčanih, umrlih, krizmanih i knjige stanja duša.³

Matične su knjige, stoga, vrijedan izvor za poznavanje ponajprije strukture društva, one imovinske, socijalne i konfesionalne, a interpretiranjem se podataka iz matica doznaje i o sociološkim dimenzijama kretanja stanovništva, migracijama, fertilitetu, natalitetu i mortalitetu te o etničkoj strukturi određenog područja.⁴ Te su knjige izvor i za druge grane povijesti, poput povijesti medicine, ali i za ostale znanosti, poput onomastike, etnologije i sociologije.⁵

Matične knjige su izvor u kojem su ravnopravno zastupljeni svi društveni slojevi. Značajne su jer su u njima zabilježeni krucijalni trenutci u životu nekog individuuma: dolazak na svijet, trenutak u kojem je dobio brata ili sestru i nerijetko njihov gubitak, ulazak u bračnu zajednicu, gubitak roditelja, trenutak u kojem je postao roditeljem, gubitak djece

¹ Usp. Miroslav BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Antibarbarus, Zagreb, 2002., str. 7–10.

² Natalie ZEMON DAVIS, *Povratak Martina Guerrea*, Konzor, Zagreb, 2001., str. 18–19; usp. M. BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata...*, str. 8–9; ISTI, *Zlikovci i prognanici (socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću)*, Čakavski sabor – IKK »Grozd«, Pula, 1989., str. 5.

³ Usp. M. BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata...*, str. 313–349.

⁴ Dražen VLAHOV, »Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu«, *Vjesnik istarskog arhiva* (dalje: VIA), god. 1992. – 1993., sv. 2 – 3, Pazin, 1994., str. 277.

⁵ *Na ist. mj.*

i konačno, svršetak života. Ukratko, u matičnim je knjigama zabilježena mala povijest radosti i tuge u životu pojedinca.

O maticama krštenih

Matice krštenih, kojima se posvećujemo u ovom radu, donose nam podatke, ovisno o načinu njihova vođenja, o socijalnoj i imovinskoj strukturi stanovništva, natalitetu, broju i ritmu rađanja, župnicima, bobicama, veličini određenog naselja, a važan su izvor i za antroponimiju.⁶

Interes istraživača za ovakvim povijesno-demografskim podacima i maticama kao izvorima uopće, seže toliko daleko u prošlost koliko se dugo podatci u njih upisuju. Iako su i najranije zajednice kršćana okupljene, dakako, oko lokanih biskupa vodile svojevrstne vlastite *matrikule* katekumena još u 3. st., matične se knjige, sličnije onima iz 16. i mlađima, vode tek od 14., odnosno 15. stoljeća.⁷ Kler je župe Givry u Francuskoj, naime, vodio dnevnik ispunjenih davanja za usluge pogreba već od godine 1334. do 1348., međutim, najstarija se matična knjiga, i u današnjem smislu sintagme, i to matična knjiga krštenih, vodila u župi Ille-et-Villaine, također u Francuskoj, i to od 1451. godine.⁸ Međutim, izuzmemo li ranije lokalne pokušaje⁹, tek je na 24. sjednici Tridentskog sabora 11. studenog 1563., zaključkom većine, a uvjetovana reformacijom, donesena odredba o obveznom vođenju matičnih knjiga krštenih i vjenčanih u svim župama pod upravom rimskog pape.¹⁰ Godine je 1614. Crkva *Rimskim ritualom (Rituale Romanorum)* propisala i vođenje matičnih knjiga umrlih, krizmanih te knjiga stanja duša, a istom je odredbom i shematizirala podatke upisivane, doduše narativno, u matične knjige.¹¹

⁶ Jakov JELINČIĆ, »Matične knjige s područja Pazinštine do 1945. (1949.) godine«, *VIA*, god. 1992. – 1993., sv. 2 – 3, Pazin, 1994., str. 253; usp. Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO – Branka POROPAT – Tajana UJČIĆ, »*Suficit tibi scriber*: matična knjiga krštenih župe Labin (1536. – 1583.)«, u: Neven BUDAK (ur.), *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str. 443–444.

⁷ Ante STRGAČIĆ, »Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru«, *Arhivski vjesnik*, no. 2, Zagreb, 1959., str. 485; VLAHOV, »Matične knjige u Povijesnom arhivu...«, str. 278; usp. i: Vesna ČUČIĆ, »Dubrovačke matične knjige – dragocjen izvor za povijesna istraživanja«, *Arhivski vjesnik*, no. 48, Zagreb, 2005., str. 45–46. Doduše, dekretima se Lateranskog koncila (1215.) tražilo od župnika vođenje matičnih knjiga krštenih, ali bezuspješno; usp. Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Druga strana braka: Nasilje i ilegitalnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 60.

⁸ Vladimir STIPETIĆ – Nenad VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2004., str. 28; ČUČIĆ, »Dubrovačke matične knjige...«, str. 45–46.

⁹ Još je, primjerice, godine 1406. nantski biskup Henri Le Barbu obvezao svoje župnike da vode evidenciju o krštenima na području njegove biskupije; Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, »Uvod«, *VIA*, god. 2004. – 2006., sv. 11 – 13, Pazin, 2008., str. 12.

¹⁰ MOGOROVIĆ CRLJENKO – POROPAT – UJČIĆ, »*Suficit tibi scriber*...«, str. 445; STIPETIĆ – VEKARIĆ, *Povijesna demografija...*, str. 28; VLAHOV, »Matične knjige u Povijesnom arhivu...«, str. 278–279.

¹¹ VLAHOV – JELINČIĆ – DOBLANOVIĆ, »Uvod«, str. 13.

Sačuvane knjige prije Tridentskog koncila pravo su blago i rijetkost, a Istra se može time pohvaliti. Naime, Jakov Jelinčić, sa svojim kolegom Ivanom Grahom, naišao je na matičnu knjigu krštenih iz 1483. godine u Umagu. Radi se o prijepisu iz 1608. godine, ali to ne umanjuje njezinu vrijednost i vjerodostojnost.¹² Uz ovu, u predtridentskom su razdoblju vođene i matične knjige krštenih župe Labin (1536. – 1538.), Bale (1538. – 1573.), Buje (1539. – 1582.), Vodnjan (1559. – 1641.) i Rovinj (1560. – 1587.),¹³ dok su na dalmatinskom području najstarije sačuvane matične knjige Hvara (od 1516.) i župe Pupnat na Korčuli (1517.).¹⁴

Vođenje matičnih knjiga umrlih propisano je 1614. godine jer je Crkvu ponajprije zanimalo tko su njezini članovi. Ti su podatci bili važni da ne bi došlo do vjenčanja bliskih srodnika ili da se netko ne bi vjenčao dva ili više puta.¹⁵ Matične knjige postale su prvorazredan i nezaobilazan izvor za proučavanje strukture stanovništva. Starije matične knjige vođene su narativno, dok su novije matične knjige vođene po rubrikama. Matične knjige vođene po rubrikama bogatije su podacima, preglednije su i za znanstvena istraživanja pristupačnije.¹⁶

»Prosvijećenik« je apsolutist, car Josip II., godine 1784. Patentom obvezao sve župe da odvojeno vode matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, a ova je odredba za čitav istarski poluotok vrijedila od konačne uspostave austrijske vlasti 1815. godine. Tim je patentom država naredila i upisivanje potrebnih podataka u rubrike, a narativne su matične knjige vođene u mletačkom dijelu Istre do 1797. godine, odnosno propasti mletačke uprave.¹⁷ Otada se matične knjige na našim prostorima više ne vode narativno, već po određenim rubrikama te se takav sustav uz male promjene održao do danas.¹⁸

O povijesnoj demografiji

Povijesna demografija znanost je koja rekonstruira sliku stanovništva u prošlosti te objašnjava uzroke i posljedice, koji utječu na kreiranje te slike.¹⁹ Ona putem kvantificiranja (statističke tablice, dijagrami, krivulje i sl.) objašnjava osnovne trenutke ljudskih života i društva u cjelini: sklapanje braka, rađanje djece, temeljne strukture stanovništva (dob, spol i sl.), obiteljski suživot, smrt.²⁰ Smještena je između povijesti i geografije, ekonomske

¹² Jakov JELINČIĆ, »Matične knjige Buzeta, važan izvor za proučavanje buzetske povijesti«, *Buzetski zbornik*, 9, Buzet, 1985., str. 108.

¹³ MOGOROVIĆ CRLJENKO – POROPAT – UJČIĆ, »*Suficit tibi scriber...*«, str. 446; usp. i: VLAHOV, »Matične knjige u Povijesnom arhivu...«, str. 283.

¹⁴ STIPETIĆ – VEKARIĆ, *Povijesna demografija...*, str. 28.

¹⁵ Jakov JELINČIĆ, *Na Postirskim vrelima: Matična knjiga župe Postira (1584. – 1671.)*, Župni ured Sv. Ivana Krstitelja u Postirima – Općina Postira, Postira, 2004., str. 19.

¹⁶ JELINČIĆ, »Matične knjige Buzeta...«, str. 109.

¹⁷ VLAHOV, »Matične knjige u Povijesnom arhivu...«, str. 280.

¹⁸ JELINČIĆ, »Matične knjige Buzeta...«, str. 108.

¹⁹ STIPETIĆ – VEKARIĆ, *Povijesna demografija...*, str. 10.

²⁰ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli. Starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Matica hrvatska, Pazin, 2002., str. 19.

znanosti i demografije, a usko je povezana i s etnologijom, sociologijom i antropologijom.²¹ Povijesna demografija orijentirana je u mikroistraživačkom smjeru jer da bi uspjela odgovoriti na pitanja za određeno područje, mora uzeti u obzir upravo lokalnu situaciju.²² Epidemije, godine gladi ili neke druge nedaće koje su pogađale određeno područje, utjecale su na natalitet, mortalitet, broj sklopljenih brakova te na promjenu odnosa u društvu.

Povijesna demografija uvrštava se u nove znanstvene discipline. Prvi je put termin »povijesna demografija« god. 1933. upotrijebio Jean Bourdon u naslovu svojega referata na VII. međunarodnom kongresu povijesnih znanosti održanom u Poljskoj,²³ dok pravi zamah kreće pedesetih i šezdesetih godina 20. st. s francuskom školom povjesničara okupljenih oko L'Ecole des Annales.²⁴ Za istarsko područje povijesno-demografska analiza objavljena je već 1964. god. za naselje Brseč.²⁵ Nakon njega javlja se Miroslav Bertoša koji se najviše koncentrirao na naseljavanje Istre i na teritorijalnu analizu etničkih odnosa. Paralelno s njim istraživao je i povjesničar gospodarstva Ivan Erceg, a u novije vrijeme Jakov Jelinčić, Marino Budicin, Egidio Ivetic, Slaven Bertoša i drugi.²⁶

Istraživači moraju koristiti razna arhivska vrela kako bi sastavili povijesnodemografsku analizu. Prvi suvremeni popis stanovništva datiran je 1857. godine, a što se ide dublje u prošlost, tih je vrela sve manje i ona imaju više nedostataka.²⁷ Važno je naglasiti da povijesna demografija nije samo (re)konstrukcija brojčanih pokazatelja razvoja stanovništva svrstanih u statističke tablice i krivulje, odnosno »puki 'tehnički' obrazac za izračunavanje mehaničkog kretanja žiteljstva, već je postala postament za povijesnu i društvenu 'rekonstrukciju' nekog prostora i društvenih skupina, početna građa za mikropovijesnu analizu lokalnih osobitosti, ali i globalnih sinteza«.²⁸

²¹ STIPETIĆ – VEKARIĆ, *Povijesna demografija...*, str. 10.

²² S. BERTOŠA, *Život i smrt u Puli...*, str. 19.

²³ Jean BOURDON, »Les méthodes de la démographie historique. La population de la France au Moyen Age«, *La Pologne au VII-e Congrès international des sciences historiques*, Varšava, 1933.; usp. Miroslav BERTOŠA, »Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, br. 41/42, Rijeka, 2000., str. 316.

²⁴ U toj fazi razvoja povijesne demografije valja spomenuti ove francuske autore: Philip Ariés, André Armengaud, Marcel Rainhard, Jaucques Dupaquer i Pierre Goubert. Pierre Chaunu zalagao se, primjerice, da se kod istraživanja u povijesnoj demografiji uvede model rekonstrukcije obitelji (Pierre CHAUNU, *Civilizacija klasične Evrope*, prev. Nikola Bertolino, Jugoslavija, Beograd, 1977.). Svojim istraživanjima i radom doprinis su razvitku povijesne demografije dali Luis Henry i Michel Fleury priredivši i priručnik u kojem su objasnili korištenje podataka matičnih knjiga (Louis HENRY – Michel FLEURY, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, 2. izd., Editions de l'Institute national d'études démographiques, Pariz, 1976.). Henry je s Gautierom objavio i prvu monografiju jedne župe – sela Crulai (Étienne GAUTIER – Louis HENRY, *La population de Crulai, paroisse normande; étude historique*, Presses universitaires de France, Pariz, 1958.); usp. S. BERTOŠA, *Život i smrt u Puli...*, str. 21.

²⁵ Fedor MIKIĆ, »Prirodno gibanje stanovništva sela Brseč 1772-1956.«, *Stanovništvo*, god. 2, br. 3, Beograd, 1964., str. 197–260.

²⁶ STIPETIĆ – VEKARIĆ, *Povijesna demografija...*, str. 162.

²⁷ *Isto*, str. 26.

²⁸ M. BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata...*, str. 336.

Za demografska istraživanja razdoblja do prvoga suvremenog popisa stanovništva 1857. god., najznačajniji su izvor upravo matične knjige.²⁹ One donose pregršt podataka iz prošlosti. Naime, već se po njihovim nazivima (matične knjige krštenih, krizmanih, vjenčanih i umrlih) vidi da prate najvažnije trenutke ljudskog života. Spomenimo samo matične knjige krštenih koje se u radovima koji slijede obrađuju. One donose podatke o broju rođene djece tijekom jedne godine, broju djece po obitelji, imenima i prezimenima određenog područja, potom podatke o gustoći rađanja, vremenu poroda i začeca, socijalnom statusu roditelja, odnosno oca. Navode se kumovi i njihov socijalni status, a u pojedinim se maticama navodi i ime babica, broj kuće, naziv krstitelja. Matične knjige, međutim, ne donose samo podatke koji su se trebali obvezno upisivati – župnici su često u nedostatku odgovarajuće knjige, unosili u matice podatke o životu župe.³⁰ Stoga se u njima mogu pronaći i podatci o bolestima, prirodnim katastrofama, godinama gladi pa do zanimljivih intimnih podataka u svezi s pojedincem, odnosno »malim čovjekom«. Zato je sve te podatke o čovjeku iz prošlosti »nemoguće ugurati u matematički koordinatni sustav, izraziti brojkama i brojčanim odnosima, treba ih razmotriti kao zbivanja u kompleksnom teatru života koji protječe«. ³¹ Iza svih tih postotaka i brojki kriju se »obični«, »mali« ljudi iz prošlosti te upravo oni preuzimaju glavnu ulogu i s crticama njihove svakidašnjice izlaze na daske povijesne pozornice.

²⁹ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin, Varaždin, 1991., str. 14.

³⁰ JELINČIĆ, »Matične knjige Buzeta...«, str. 110.

³¹ M. BERTOŠA, »Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima...«, str. 338.